

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาเป็นส่วนเติมเต็มของชีวิต ช่วยพัฒนาความเป็นมนุษย์ให้สามารถพึ่งตนเองได้และเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุขในสังคม แต่ด้วยโลกยุคปัจจุบันเป็นพหุสังคม ทำให้การศึกษาจำเป็นต้องมีความสลับซับซ้อน มีเนื้อหาทวิวิธีการเรียนการสอนตลอดจนการเสริมสร้างสภาพแวดล้อมให้ตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียน กลุ่ม ครอบครัวและชุมชนที่แตกต่างกันด้วยวัฒนธรรม หลักคิด ศาสนา การเมืองและเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาที่ตอบ โจทย์ข้อคำถามมากกว่าการแข่งขันทางวิชาการความรู้ในลักษณะวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ (pure science) แต่เป็น การศึกษาที่ต้องปรับเปลี่ยนเท่าทันสถานการณ์ทางสังคมในลักษณะของวิทยาศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science) ผนวกพร้อมด้วย และที่สำคัญ คือ สังคมศาสตร์ (Social science) โดยก้าวข้าม กระบวนทัศน์การมองปรากฏการณ์เชิงสาเหตุและผลลัพธ์ที่เป็นเส้นตรงแต่มีความสลับซับซ้อน มี มิติที่คาบเกี่ยวโยงใยในหลายปัญหาที่อาจซ้อนเหลื่อมกันได้ ดังเช่น ปัญหาครอบครัว ที่การศึกษา มุ่งให้การศึกษาเด็กและเยาวชน แก่ไขการกระทำผิดและกล่าวโทษถึงพ่อแม่ในการเลี้ยงดูแล โดยแท้ ที่จริงแล้วปัญหาครอบครัวต่างๆ ล้วนเป็นผลกระทบที่เห็นและรับรู้ได้ในสังคมถึงแนวทางการ พัฒนาประเทศในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมาของการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจอันนำมาซึ่งความล่ม- สลายของสถาบันครอบครัว การแยกทาง หย่าร้าง การละทิ้ง การใช้ความรุนแรง ฯลฯ และเป็นที่มา ของการทบทวนและการปรับทิศทางการพัฒนาประเทศที่ให้คุณค่าความสำคัญกับ “คน” ที่ส่งเสริม สนับสนุนให้ครอบครัวและชุมชนเข้มแข็งเริ่มต้นขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544) เป็นที่มาของการเริ่มกล่าวถึงแนวคิดครอบครัวเข้มแข็ง ซึ่งไม่ว่า ครอบครัวรูปแบบใดๆ ที่เกิดขึ้น ท่ามกลางสังคมที่แปรเปลี่ยนไป ครอบครัวรูปแบบนั้นก็จะสามารถ ดำรงอยู่ต่อไปได้

ครอบครัวเข้มแข็ง เป็นแนวคิดกระแสหลักแนวคิดหนึ่งในการพัฒนาครอบครัวของ ประเทศไทยในราวหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งนี้ทางภาครัฐโดยหน่วยงานที่มีบทบาทหน้าที่ใน ความรับผิดชอบโดยตรงทางด้านการพัฒนาครอบครัว คือ สำนักส่งเสริมสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้จัดทำมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง เพื่อให้หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการต่อไป ประกอบด้วย มาตรฐาน 5 ด้าน กล่าวคือ ด้านสัมพันธภาพ ด้านการพึ่งพาตนเอง (เศรษฐกิจ, สุขภาพ, ข้อมูล

ข่าวสาร และโอกาสในการเรียนรู้และพัฒนา) ด้านทุนทางสังคม ด้านการปรับตัวได้ในภาวะยากลำบาก และด้านการหลีกเลี่ยงภาวะเสี่ยง (สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล, 2548 : รายงานฉบับสมบูรณ์) ซึ่งมาตรฐานดังกล่าวเริ่มจากการทบทวนวรรณกรรมทั้งในและต่างประเทศ จากนั้นจึงมีการประชุมผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ จัดทำเป็นชุดมาตรฐาน 5 ด้านดังกล่าว โดยในส่วนของต่างประเทศได้มีงานวิจัยและเอกสารที่กล่าวถึงคุณลักษณะของครอบครัวเข้มแข็งไว้ โดยเฉพาะงานวิจัยที่ศึกษาประเทศต่างๆ ทั่วโลก ของ John Defrain and Nick Stinnett ที่กล่าวถึงคุณลักษณะ 6 ประการของครอบครัวที่เข้มแข็ง คือ 1. ความรักและซาบซึ้งใจกันและกัน (Appreciation and Affection) 2. การสื่อสารเชิงบวก (Positive Communication) 3. สุขภาวะทางจิตวิญญาณ (Spiritual Well-Being) 4. พันธสัญญาที่เป็นหนึ่งเดียว (Commitment) 5. การใช้เวลาร่วมกัน (Time Together) และ 6. ความสามารถในการเผชิญความเครียดและวิกฤต (The ability to cope with stress and crisis) ลักษณะดังกล่าวของครอบครัวเข้มแข็งมีความสอดคล้องกับการสังเคราะห์งานวิจัยในต่างประเทศที่พบคุณลักษณะร่วมของครอบครัวเข้มแข็งดังนี้ (คุชฎี โยเหลา และคณะ, 2545) 1. ความรักและการยอมรับ 2. การสื่อสารทางบวก 3. ความยืดหยุ่น 4. การกำหนดคุณค่าและมาตรฐานในครอบครัว และ 5. ความสามารถในการเผชิญปัญหา

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าและทบทวนวรรณกรรม พบว่าแนวคิดครอบครัวเข้มแข็ง ยังมีได้มีค่านิยมที่ชัดเจนของคำว่า “ครอบครัวเข้มแข็ง” แต่จะมีการศึกษาวิจัยหรืองานเอกสาร สื่อต่างๆ ที่มีการดำเนินการเพื่อให้ทราบถึงองค์ประกอบ หรือคุณลักษณะที่โดดเด่นของครอบครัวที่เข้มแข็ง โดยความเข้มแข็งของครอบครัวย่อมมาจากพลังของครอบครัวในการเป็นต้นทุนในการเผชิญปัญหา อันอาจเกิดจากการปรับตัว ไม่เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกครอบครัว ต้นทุนดังกล่าว เช่น ความเป็นหนึ่งเดียวของครอบครัว (commitment) การมีสัมพันธภาพความรักและซาบซึ้งต่อกัน การยอมรับและเห็นคุณค่า มีสุขภาวะทางจิตวิญญาณ แรงยึดเหนี่ยวที่แนบแน่น ภายใต้อุปนิสัยการสื่อสารทางบวก มีทุนทางสังคม ซึ่งในประเทศสหรัฐอเมริกา มีการศึกษาที่พบว่าสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาครอบครัว และมีส่วนทำให้เกิดความเข้มแข็งในครอบครัว ขึ้นกับองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ (Olson and others, 1994) ระบบครอบครัว (Family System) ครอบครัวขยาย (Extended Family) ระบบความเชื่อ (The belief System) และระบบสังคม (Social System) ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าจะได้นำคุณลักษณะของครอบครัวเข้มแข็งอันเป็นงานวิจัยที่ศึกษากลุ่มประชากรที่มาจากครอบครัวรูปแบบต่างๆ เช่น ครอบครัวที่มีทั้งพ่อและแม่ ครอบครัวพ่อหรือแม่ที่เลี้ยงลูกเพียงลำพัง คุณลักษณะ/องค์ประกอบครอบครัวเข้มแข็งที่เป็นผลงานวิจัยประเทศต่างๆ ทั่วโลก ของ John Defrain and Nick Stinnett

และมาตรฐาน 5 ด้านของครอบครัวเข้มแข็งของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์และ มาเป็นแนวคิดนำทางในการศึกษาครั้งนี้

รูปแบบของครอบครัวที่มีความหลากหลายในปัจจุบัน นับได้ว่าเกิดขึ้นจากการปรับตัวของครอบครัวเพื่อการดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม หนึ่งในรูปแบบครอบครัวที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในทิศทางเดียวกันของหลายๆ ประเทศทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย คือ ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว (Single Parents family) เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา องค์กรที่ชื่อว่า “Parent Without Partners” ซึ่งเป็นองค์กรไม่หวังผลกำไรด้านการศึกษาระหว่างประเทศได้กล่าวถึงครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวว่ามีจำนวนเกือบ 31 ล้านครอบครัว (Available from : <http://www.parentswithoutpartners.org> 2006, June.23) ในขณะที่ประเทศอังกฤษ ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวเรียกได้ว่าเป็นครอบครัวกระแสหลักรูปแบบหนึ่ง มีจำนวนมากกว่า 1 ล้าน 5 แสนครอบครัว (Whiteford and Bradshaw, 1994 cited in Karen Rowlingson and Stephen McKay, 2002:25) สำหรับประเทศไทยนั้นตามรายงานเด็กไทยในมิติวัฒนธรรม ระบุว่าครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวในประเทศไทยมีอยู่ประมาณ 1.3 ล้านครอบครัว (กลุ่มเฝ้าระวังทางวัฒนธรรม, 2548 อ้างถึงใน กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548:3)

ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว (Single Parents Families) ได้รับการเรียกขานไว้หลายชื่อด้วยกัน คือ ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวไม่มีพ่อ แม่ย้ายเรือพ่วง เป็นต้น แม้ว่าในอดีตกาลครอบครัวที่มีสมาชิกไม่ครบตามครอบครัวอุดมคติของไทย ซึ่งจะต้องประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก จะมีอยู่ในสังคม แต่สภาพความเดือดร้อนหรือการเกิดปัญหาจนไม่สามารถแก้ไขภายใต้เงื่อนไขที่มีอยู่นั้นไม่ชัดเจนเช่นในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากหลายสาเหตุปัจจัย เช่น ระบบเครือญาติ การสนับสนุนช่วยเหลือแก้ไขในยามวิกฤต การหย่าร้างเป็นเรื่องน่าอายสำหรับคนไทยในอดีต การเสียชีวิตของสามี/ภรรยา เจ็บป่วยหรือภาวะสงครามที่นำมาซึ่งการสูญเสียชีวิต เป็นต้น แต่ครอบครัวในปัจจุบันนี้การหย่าร้างได้รับการยอมรับของสังคมว่าไม่ใช่เรื่องน่าอับอาย การที่ผู้คนย้ายถิ่นฐานก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางเพศที่ฉาบฉวยและการละทิ้งคู่ เด็กและเยาวชนมีเพศสัมพันธ์กันและนำมาซึ่งการตั้งครรภ์นอกสมรสและการเป็นครอบครัวแม่ที่เลี้ยงลูกตามลำพังตามมา ฯลฯ ซึ่งนักวิชาการได้กล่าวว่า ในสมัยก่อนครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว มีสาเหตุมาจากการที่คู่สมรสเสียชีวิต แต่ในปัจจุบันสาเหตุส่วนใหญ่ คือ การหย่าร้างหรือแยกทางกัน โดยกรณีของการหย่าร้างร้อยละ 90 แม่จะได้สิทธิในการเลี้ยงดูลูก (อุมาพร ตรีงคสมบัติ, 2541:72; 2545:259)

ความเสี่ยงต่อปัญหาหรือโอกาสที่ครอบครัวไม่สามารถเผชิญวิกฤตและผ่านพ้นไปได้ นั่นหรือเป็นความอ่อนแอของครอบครัวอาจเกิดขึ้นกับครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวได้ ดังการศึกษาวิจัยที่ระบุถึงสภาพและปัญหาของผู้ที่เป็นพ่อหรือแม่คนเดียว และลูกไว้หลายชิ้นงาน สภาพที่พ่อหรือแม่คนเดียวต้องเผชิญ เช่น การรับบทบาทหน้าที่เกินกำลัง (Role overload) ภาวะยากลำบากทางเศรษฐกิจ (Economic Hardship) ความโดดเดี่ยวทางสังคม (Social Isolation) และความรู้สึกโศกเศร้าและสูญเสีย (Feeling of loss and grief) (Dandridge, C.R., 1987 อ้างถึงใน ตริษฐ ชงไชย, 2540:15) และการลี้ภัย หากจะมีชีวิตคู่อีกครั้ง ซึ่งอาจกระทบความสัมพันธ์กับลูก (Herbert Goldenberg, 1998:129) เป็นต้น สอดคล้องกับงานวิจัยในปี 1990 ที่พบว่า ประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า เช่น แคนาดา ออสเตรเลีย และสหรัฐอเมริกา เป็นต้น มากกว่าร้อยละ 50 ของเด็กในครอบครัวแม่คนเดียวอยู่ใต้เส้นความยากจน “Luxembourg Income Study poverty line” (Available from: <http://Singleparentsnetwork.com/Articles/Detailed /336.html> 2006, November 9)

สืบเนื่องจากที่มาของการเป็นครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวมีสาเหตุที่แตกต่างกันส่งผลให้สภาพครอบครัวอาจแตกต่างกัน ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวเกิดจากการสิ้นสุดของชีวิตคู่ใน 4 ลักษณะคือ การละทิ้ง การแยกทาง การหย่าร้าง และการเสียชีวิตของคู่สมรส (การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, กระทรวง 2548:3) นั้น จากการศึกษาวิจัยพบว่า กรณีครอบครัวแม่คนเดียว ผู้หญิงที่ไม่เคยผ่านการแต่งงานจะมีรายได้ต่ำกว่าผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว กล่าวคือ การประสบปัญหาเป็นมารดานอกสมรสและมักเป็นแม่วัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ไม่พร้อม อายุน้อย และขาดประสบการณ์ในการทำงานหารายได้ แตกต่างจากกลุ่มผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว แต่อาจหย่าร้างหรือเป็นหม้าย (Greg J. Duncan and Willard Rodgers, 1990; Farly R., and Bianchi, S. 1971 อ้างถึงใน ตริษฐ ชงไชย, 2540:12) นอกจากนี้แม่ที่เลี้ยงลูกเพียงลำพังที่เป็นหม้ายเนื่องจากคู่สมรสเสียชีวิต นับเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมน้อยกว่ากลุ่มที่แยกทางหรือหย่าร้าง สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการยอมรับของสังคมมากกว่า และรายได้บางส่วนของคู่สมรสที่เสียชีวิตก็ยังคงเป็นสิทธิที่ครอบครัวและทายาทพึงจะได้รับกรณีที่มีมรดกตกทอด (Mallan, L.B., 1975 อ้างถึงใน ตริษฐ ชงไชย, 2540:12) ส่วนเด็กในครอบครัวที่พ่อแม่หย่าร้างกันมีชะตากรรมที่เลวร้ายกว่าเด็กที่พ่อเสียชีวิต แต่ก็ยังดีกว่าเด็กที่มีแม่วัยรุ่น (Judith S. Walterstein, 1986 อ้างถึงใน ศุภลักษณ์ พุทธิพงษ์ศิริ, 2537:68)

ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว กรณีของวัยรุ่นนั้นจึงเป็นกลุ่มที่มีความเปราะบางต่อปัญหาต่างๆ มากกว่ากลุ่มที่มาจากสาเหตุอื่น หรือกรณีที่การเป็นพ่อหรือแม่คนเดียวที่อยู่ในวัยที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว งานวิจัยในสหรัฐอเมริกาพบว่า ตัวแปรสำคัญที่ทำให้ชีวิตคู่อยู่ได้หรือไม่ คือวัยและวุฒิภาวะของคู่สมรส โดยทั่วไปแล้วยังคู่สมรสมีอายุน้อยก็ยิ่งทำให้อยู่ไม่ยืดยาว เช่น การแต่งงานที่เจ้าสาวอายุ

ต่ำกว่า 20 ปี จะมีการหย่าร้างมากกว่าการแต่งงานที่เจ้าสาวอายุเกิน 20 ปี เป็นจำนวนถึง 3 เท่า และหย่าร้างมากกว่าคู่ที่เจ้าสาวอายุเกินกว่า 30 ปี เป็นจำนวน 6 เท่า (U.S. Bureau of Census, 1991 อ้างถึงใน นพมาศ อึ้งพระ (ธีรเวคิน), 2545:147) สอดคล้องกับงานวิจัยที่ศึกษา พบว่า คู่สมรสวัยรุ่นจะแตกแยกกันภายใน 5 ปี เพราะความกดดันที่ต้องอยู่ร่วมกันหรือรู้สึกกังวลต่อการมีภาระ เพราะวัยรุ่นยังไม่เป็นผู้ใหญ่พอที่จะรับภาระและรับผิดชอบตนเองได้ และบางครั้งยังเป็นอุปสรรคต่อการศึกษา อาชีพหรือกิจกรรมอื่นๆ อีกด้วย (Locke, H.J.,1951 อ้างถึงใน สุธิดา ฉายาลักษณ์ ,2531:45) โดยทั่วไปแม่วัยรุ่นมักมีปัญหาด้านสุขภาพจิตและเศรษฐกิจก่อนจะให้กำเนิดทารก ด้วยความเสียเปรียบเชิงเศรษฐกิจเมื่อเทียบกับแม่ที่อายุมากกว่า แม่วัยรุ่นจึงเผชิญปัญหาต่างๆ มากกว่า โดยมีแหล่งทรัพยากรที่สนองความต้องการต่างๆ น้อยกว่าเมื่อเทียบกับพ่อแม่โดยทั่วไป การให้กำเนิดลูกของแม่วัยรุ่นจึงกลายมาเป็นปัจจัยหนึ่งในการ โยงใยสู่แนวโน้มการเผชิญภาวะยากลำบาก ในระยะยาวของครอบครัว (Brooks, Jane B. : 2001)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าการเป็นครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว กรณีของวัยรุ่นนั้นมีความเสี่ยงต่อการเผชิญสถานการณ์ต่างๆ ที่ซ้ำซ้อนและอาจเกิดปัญหาภาวะครอบครัวที่อ่อนแอ การเริ่มต้นครอบครัว และการให้กำเนิดบุตรโดยไม่พร้อม การที่พ่อหรือแม่ยังอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งทางเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัย ตลอดจนวุฒิภาวะอารมณ์สังคมของความเป็นวัยรุ่นที่ต้องการเพื่อน สังคม ความรุนแรงที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้ที่อยู่ในความดูแล นั่นก็คือเด็ก โดยเฉพาะสังคมไทยในปัจจุบันเด็กและเยาวชนไทยมีความเสี่ยงต่อการเข้าร่วมจรของการเป็นพ่อ/แม่ที่ไม่พร้อม อาทิ รายงานเด็กไทยในมิติวัฒนธรรมได้กล่าวถึงสัญญาณอันตรายที่เข้ามาในช่วงต่างๆ ของชีวิตเด็กไทย ไม่ว่าจะเป็นสื่อลามกที่เริ่มเข้ามาในช่วงประถมปลาย การเริ่มความสัมพันธ์กับเพศตรงข้ามค่อนข้างเร็วในระดับมัธยมต้น ตามมาด้วยการเพิ่มขึ้นของการมีประสบการณ์ทางเพศในช่วงมัธยมปลาย และการลองหาคู่อยู่ด้วยกันในช่วงมหาวิทยาลัย (วัฒนธรรม, กระทรวง อมรวิรัช นาคทรพรพ, 2548:178) และแม้ว่าจะมีแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวในสังคมไทย แต่การพัฒนาครอบครัวเหล่านี้ให้มีพลังในการเผชิญปัญหาและความเครียดต่างๆ กลับมีการดำเนินการเฉพาะกลุ่มของบางหน่วยงานเท่านั้น เช่น กิจกรรมห้องเรียนพ่อแม่ ค่ายครอบครัว ชมรมครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว (มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว) เป็นต้น และพบว่าผู้ที่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมมักเป็นผู้ใหญ่ที่อายุโดยเฉลี่ย 30 ปีขึ้นไป ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสังเกตว่าพ่อหรือแม่ที่อายุยังอยู่ในวัยรุ่นหายไปไหน มากกว่านั้นในส่วนของงานสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวมักเป็นการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาคอร์ปครัวยากจน เช่น ทุนการศึกษาแก่เด็ก การฝึกอาชีพ การรักษาพยาบาลโครงการ 30 บาท เป็นต้น

ผู้วิจัยจึงสนใจในประเด็นของการศึกษาที่พัฒนาศักยภาพความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว โดยเฉพาะการศึกษาพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในฐานะสมาชิกของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวในกรณีของวัยรุ่น สภาพความต้องการและปัญหาของวัยรุ่นที่เป็นพ่อหรือแม่คนเดียวและความต้องการการศึกษาของกลุ่มครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว กรณีวัยรุ่นเป็นอย่างไร การเสริมสร้างให้ครอบครัวเข้มแข็งนั้นจากงานวิจัยในต่างประเทศและในประเทศไทย ทำให้เห็นระบบความเชื่อมโยงของครอบครัวในฐานะระบบย่อยของสังคม ที่ครอบครัวไม่สามารถที่จะเข้มแข็งอย่างโดดเดี่ยว แต่หากต้องเชื่อมโยงด้วยเรื่องทุนทางสังคม ระบบโครงสร้างครอบครัว ระบบสังคมส่วนอื่นๆ ดังนั้นการเสริมสร้างให้มีสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาสมาชิกในครอบครัวให้สามารถเรียนรู้และมีความรู้ ทักษะ ทักษะคิดที่พอเพียงในการดำเนินชีวิตให้มีคุณลักษณะต่างๆ ที่นับเป็นองค์ประกอบของครอบครัวเข้มแข็งได้นับเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญ

การผลักดันในเชิงนโยบายเพื่อการพัฒนาครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวในต่างประเทศ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกาปี 1995 ประธานาธิบดีคลินตัน มีข้อเรียกร้องให้ตัวแทนของรัฐบาล สหพันธรัฐทุกแห่งทบทวนนโยบายและแผนงานต่างๆ เพื่อมุ่งสร้างเสริมการทำบทบาทการเป็นพ่อของผู้ชาย เนื่องจากการเพิ่มขึ้นของแม่คนเดียว ที่พ่อของเด็กไม่รับผิดชอบเป็นจำนวนมาก (Available from : <http://singleparents network.com/Articles/Detailed, 336.html> 2006, November 9) ประเทศญี่ปุ่น พรรคการเมืองบางพรรคมีข้อเสนอการริเริ่ม โครงการที่ให้ความช่วยเหลือการเงิน การให้คำปรึกษา และการศึกษาแก่พ่อหรือแม่และลูกในครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว (Available from : <http://www.komei. or.jp/enpolicy/ os.thm>. 2006, October 20) เป็นต้น บางประเทศมีการจัดเป็นโครงการที่เปิดการเรียนการสอนสำหรับพ่อหรือแม่คนเดียวตามวิทยาลัยชุมชน การจัดบริการการดูแลเด็กในขณะที่พ่อหรือแม่เรียนหนังสือ หน่วยงานภาครัฐตามสถานศึกษาและองค์กรเอกชนให้ทุนการศึกษาแก่พ่อหรือแม่คนเดียว การเรียนทางไกลในลักษณะต่างๆ สำหรับครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวเพื่อพัฒนาทั้งศักยภาพ การดูแลช่วยเหลือด้านสวัสดิการ การเพิ่มวุฒิ การศึกษาเพื่อเพิ่มโอกาสทางเศรษฐกิจ ขยายพื้นที่ตลาดงาน ฯลฯ การศึกษาดังกล่าวจึงมีหลากหลายรูปแบบ ระดับ และหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ ที่ระดมทรัพยากรที่มีเพื่อพัฒนาครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวในสังคม

การศึกษาเรื่อง “แนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว ” ครั้งนี้ กลุ่มตัวอย่างเป็นวัยรุ่น อายุไม่เกิน 25 ปี และอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ การเลือกพื้นที่การศึกษาเป็นจังหวัดกรุงเทพฯ เนื่องจากเป็นเมืองหลวงของประเทศมีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และอุตสาหกรรมต่าง ๆ จึงเป็นเมืองที่ดึงดูดแรงงานภาคชนบทที่มีการศึกษาน้อยเข้ามาสู่ตลาดแรงงาน ดังนั้นจึงเป็นที่รวมของคนหนุ่มสาวจากทุกทิศทั่ว

ประเทศที่ต่างพากันอพยพมาหางานทำหรือเรียนต่อ จากความเป็นอยู่ที่ห่างบ้าน ความสะดวกสบาย กับชีวิตคนเมืองที่มีความเป็นปัจเจกชน อิสระ พ้นการควบคุมดูแลจากเครือญาติ อาจนำมาซึ่งการมีเพศสัมพันธ์ การครองคู่อยู่กัน โดยขาดความพร้อม และการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ อันตามมามีการละทิ้งอันเป็นที่มาของการเป็นพ่อหรือแม่คนเดียว นอกจากนี้จากงานวิจัยพบว่า กรุงเทพฯ มีจำนวนครอบครัวเดี่ยวที่อยู่กันเฉพาะแม่กับลูกถึงร้อยละ 5.8 และมีครอบครัวเดี่ยวที่อยู่กันเฉพาะพ่อกับลูกสูงสุดคือร้อยละ 2.2 (ถัดมาเหมาะสมสุวรรณและคณะ, 2547) และการวิจัยครั้งนี้กลุ่มตัวอย่างคือ พ่อหรือแม่คนเดียวที่เป็นวัยรุ่น ผู้วิจัยได้ศึกษาบทบาททวนวรรณกรรมในประเทศไทย ก็พบว่าส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาวัยรุ่นในสถานภาพของลูกในครอบครัว แม้จะมีการสำรวจความต้องการทางการศึกษากับพ่อแม่ก็เป็นความต้องการทางการศึกษาที่ต้องการจัดให้เด็ก ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวและเป็นวัยรุ่นยังเป็นงานที่ค่อนข้างใหม่ในสังคมไทย เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีมิติของบริบทสังคมวัฒนธรรมไทย ผู้วิจัยจึงใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพอันจะนำสู่ข้อเสนอแนะที่เป็นแนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพชีวิตครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว
2. เพื่อวิเคราะห์ความต้องการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและความต้องการด้านการศึกษาของพ่อหรือแม่คนเดียว
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการศึกษาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว

ขอบเขตของการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ได้จากการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) คือ พ่อหรือแม่คนเดียวขณะที่มีอายุไม่เกิน 25 ปี ซึ่งปัจจุบันยังเป็นครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวและพักอาศัยในจังหวัดกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล

ข้อจำกัดของการวิจัย

1. กลุ่มตัวอย่างที่เก็บข้อมูลได้ทั้งหมดเป็นครอบครัวแม่คนเดียว เนื่องจากกรณีการแยกทางละทิ้งในกลุ่มคนที่มีอายุไม่เกิน 25 ปี ผู้ที่รับผิดชอบเลี้ยงดูลูกส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงที่เป็นแม่ อาจ

เป็นเหตุผลส่วนหนึ่งของการที่ผู้วิจัยไม่พบวัยรุ่นชายที่เลี้ยงดูถูกในรูปแบบครอบครัวพ่อคนเดียวที่จัดเป็นกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยครั้งนี้

2. การศึกษาวิจัยครั้งนี้ดำเนินการเฉพาะกับกลุ่มตัวอย่างครอบครัวแม่คนเดียวกรณีวัยรุ่นที่พักอาศัยในจังหวัดกรุงเทพมหานครและสมุทรปราการ จึงไม่สามารถนำไปสรุปอ้างอิงทั่วไปได้

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. **ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียว** หมายถึง ครอบครัวที่ประกอบด้วยพ่อหรือแม่ที่เป็นผู้รับผิดชอบเลี้ยงดูถูกเป็นทั้งพ่อและแม่ ขณะที่มียุไม่เกิน 25 ปี และ การไร้คู่อาจมีสาเหตุจากการหย่าร้าง การแยกทาง การเสียชีวิตของคู่สมรส และการเป็นมารดานอกสมรส โดยครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวอาจแยกอยู่ต่างหากหรือการอยู่ร่วมภายใต้ครัวเรือน/ที่อยู่อาศัยเดียวกับผู้อื่น เช่น เครือญาติ เพื่อน ผู้เช่าห้องพักรายอื่น เป็นต้น ทั้งนี้ต้องไม่มีผู้ที่เป็นคู่รักหรือคู่ชีวิตของผู้ที่เป็นพ่อหรือแม่คนเดียวอยู่ร่วมด้วย

2. **ความต้องการด้านการศึกษา** หมายถึง ความต้องการการศึกษาของพ่อหรือแม่คนเดียวเป็นการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ทั้งการศึกษาในระบบและนอกระบบ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว

3. **แนวทางการส่งเสริมการศึกษา** หมายถึง ข้อเสนอการดำเนินการระดับนโยบายและการปฏิบัติ เพื่อจัดการเรียนรู้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว และ/หรือการเปิดโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้ที่เป็นพ่อหรือแม่คนเดียว

4. **การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว** หมายถึง การดำเนินการระดับนโยบายและปฏิบัติการ โดยมีวัตถุประสงค์ให้ครอบครัวพ่อหรือแม่คนเดียวมีคุณลักษณะ/ องค์ประกอบต่าง ๆ ของครอบครัวเข้มแข็ง

5. **ความเข้มแข็งของครอบครัว** หมายถึง คุณลักษณะของครอบครัวที่สมาชิกมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีทุนทางสังคม ทั้งตนเองได้ สามารถปรับตัวในภาวะยากลำบากและสามารถหลีกเลี่ยง/จัดการความเสี่ยงได้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้แนวทางการส่งเสริมการศึกษาสำหรับพ่อหรือแม่คนเดียว เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวที่หน่วยงาน/องค์กรและผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินการพัฒนาต่อไป
2. ได้ผลงานวิจัยที่เป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจการพัฒนาครอบครัวตามแนวคิด “ครอบครัวเข้มแข็ง” ตามนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาครอบครัวของประเทศไทย